

Abstract

The language, a living organism, which is changing and developing perpetually is affected by the worldview of the community in which it comes into existence. The words that belong to a language represent the memory of the people talking that language. While most of the words that take place in that memory are arbitrary, namely it is not known how and where that words get their meaning from, they become like motivated in time as people ascribe different meaning to them. As can be understood from its name, euphemism refers to the words, objects, concepts, which are not found acceptable or not approved by a community owing to various reasons, being expressed implicitly. Euphemism providing an individual to feel himself/herself in secure and happy and to communicate easier is closely related to theology, sociology, psychology, onomatology and semantics. Euphemism can be regarded as a culture oriented semantics issue. Because studies on euphemism that comes into existence as a result of concepts such as morality, propriety, respect, sadness and fear enable significant hints about culture of that society. In this study, firstly information regarding euphemism will be given and then euphemism concepts in Dede Korkut Book, one the most important works of Turkish Language and Literature, will be determined and it will be explained in detail that where, how and why Ghuzz Turks used them.

Key Words: *Dede Korkut Book, euphemism, death, religion, sexuality.*

Özet

Canlı bir varlık olan ve sürekli gelişen ve değişen bir dil, içinde neşet ettiği toplumun dünya görüşünden doğrudan etkilenir. Bir dile ait kelimeler, o dili konuşan insanların belleği gibidir. O bellekte yer alan kelimelerin çoğu nedensizken, yani kelimelerin anlamlarını nereden, nasıl aldığı bilinmezken insanların kelimelere yüklediği farklı anlamlarla kelimeler zamanla nedenli hâle gelir. Nedensizken nedenli hâle gelen kelimelere/ tabirlere örtmece sözler de örnek olarak verilebilir. İsminden de anlaşıldığı üzere örtmece sözlerde toplum tarafından bir nedenle uygun görülmeyen nesnenin, kavramın veya bir olaya dayalı hakikatin gizlenerek veya dolaylı yollarla söylenmesi vardır. Kişinin kendini güvende ve mutlu hissetmesini, insanlarla daha rahat iletişim kurmasını sağlayan örtmece sözlerin teoloji, sosyoloji, psikoloji, dil biliminin alt dalları olan ad bilimi ve anlam bilimiyle yakından ilgisi vardır. Örtmece sözlere kültür odaklı anlam bilimsel bir olay nazarıyla bakılabilir; çünkü ahlak, edep, erdem, saygı, üzüntü, korku gibi kavramların bir sonucu olarak ortaya çıkan örtmece sözler üzerine yapılan çalışmalar, o dili konuşan milletin kültürü hakkında önemli ipuçları verir. Bu çalışmada, öncelikle örtmece sözün ne olduğu hakkında bilgi verilecektir. Sonra Türk dili ve edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı'nın söz varlığındaki örtmece sözler tespit edilerek bu sözleri Oğuz Türklerinin nerede, neden ve nasıl kullandıkları etraflıca açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Dede Korkut Kitabı, örtmece sözler, ölüm, din, cinsellik.*

¹ Arş. Gör. Dr., Murat Hüdavendigar Üniversitesi, e-posta: servet.karciga@mhu.edu.tr

Giriş: Örtmece

Türkçe Sözlük'te "Söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramların, başka kelimelerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılması, edebikelam" (TDK, 2011: 1860) anlamına gelen örtmece, dil bilimi sözlüğünde "Dolaysız bir biçimde söylenmesi uygun görülmeyen bir olguyu örtterek dolaylı yoldan anlatma." (Vardar: 2002: 156) anlamına gelir. Ahat Üstüner'e göre ise "Anlamı ve çağrışımı sevilmeyen, korkulan, iğrenilen; toplum tarafından üzücü, kırıcı, çirkin ve kaba sayılan bu kötü çağrışımları engelleyecek başka sözcüklerin kullanılmasına güzel adlandırma veya örtmece söz adı verilir." (Üstüner: 2009:167). Dolayısıyla örtmeceye duyulduğunda korkulan veya üzüntü hâsıl eden, müstehcenlik içeren kelimelerin "Yumuşak ve nazik sözlerle değiştirerek söylenmesi" (Ahanov, 2013: 136) esastır. Örtmece, "Anlam değişmediği hâlde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzıdır." (Demirci, 2008: 22). Bu özelliğiyle örtmece sözler bir dilin sözvarlığı için zenginlik vesilesidir. Yaygınlaşan ve toplum tarafından kabul gören her bir örtmece söz, genellikle mecaz ve benzetmeli anlatımla o dile ait eş anlamlı kelimelerin sayısının artmasını sağlamaktadır.

Örtmece sözlerin tabu, güzel adlandırma ve kötü adlandırmayla ilgisi vardır. "Kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını, kullanılmasını yasaklayan, aksi yapıldığında zararı dokunacağı düşünülen dini inanç" (TDK, 2011: 2239) anlamına gelen tabu, dil biliminde insanların dini inançlarından özellikle de batıl inançlardan dolayı bazı nesnelere, durumların veya olayların adlarını doğrudan söylemek yerine onları farklı kelimelerle adlandırması anlamına gelmektedir. Tabu sözlerin temelini daha çok korku endekli söylenmesi sakıncalı ve yasak kelimeler oluşturur. Ahmet Güngör'e göre tabu ve örtmece sözler, "çıkış nedenleri, sebep- sonuçları ve türleri itibariyle sosyal bilim dallarının (etnografya, etnolinguistik, psikolinguistik, sosyolinguistik vb.) araştırmalarına giren çok yönlü konulardan biridir. Bir takım nedenlerle bir kavramın adlandırılması, alenen kullanımı mümkün olmadığı zaman o söz (gösterge) tabuya dönüşmektedir. Onu değiştirmek, başka sözle adlandırmak kısacası örtmece sözler (euphemizm) tanımlamak insanın da dilin de yetisindedir." (Güngör, 2006: 70).

Doğan Aksan, güzel adlandırmayı "Kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayı" Aksan, 1998: 98) olarak tanımlar. Bu tanımdan yola çıkarak Aksan'ın güzel adlandırmayla örtmeceyi eş anlamlı kelimeler olarak kullandığını söyleyebiliriz. Araştırmacılar tarafından güzel adlandırmanın örtmece kabul edilmesinden yola çıkan Demirci'ye göre kötü adlandırma da örtmece bir sözdür (Demirci, 2008: 29). O hâlde "Örtmecenin kavramsal anlamı, her ne kadar olumsuz bir durumu olumlu bir kelime veya sözle ifade edilmesi olsa da bazen olumlu bir olgunun olumsuzlaşarak verilmesi de olabilir. Bu durumda birinci örtmece güzel adlandırma (euphemizm) olurken, ikinci durumda ortaya çıkan örtmece kötü adlandırma (dysphemizm) olmaktadır." (Karabulut, Ospanova, 2013: 130).

Türk dili ve edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı'nda Oğuz Türklerinin inanç sistemleri, sosyal hayat anlayışları, gelenek ve görenekleri gibi birçok konuda bilgi bulmak mümkündür. Bu yönüyle Oğuz Türkleri hakkında yazılmış ansiklopedik bir eser özelliği gösteren Dede Korkut Kitabı'nda² örtmece sözler geniş yer

² Bu çalışmada, Sadettin Özçelik'in *Dede Korkut Araştırmaları, Notlar/ Dizin / Metin* adlı eseri esas alınmıştır.

tutmaktadır. Psikolinguistik, etnolinguistik ve sosyolinguistik açıdan Oğuz Türklerinin olay ve durumlar karşısında nasıl düşündüğü, nasıl konuştuğu, nasıl davrandığı hakkında önemli bilgiler veren bu eserde örtmece sözlerin hemen hepsinin ölümle, dinle ve cinsellikle ilgili olduğu görülür.

1. Ölümle İlgili Örtmeceler

“Bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, ahiret yolculuğu, ebedi uyku, emrihak, irtihal, memmat, mevt, vefat” (Türkçe Sözlük, 2011: 1847) gibi birçok tanımı olan ölüm kavramı, bünyesinde barındırdığı kelime kadrosunun çokluğuyla Dede Korkut Kitabı'nda önemli bir yer tutmaktadır. Her canlı için kaçınılmaz son olan ölüm, insanoğlunun hayat karşısında âciz kaldığı durumlardan biridir. Dede Korkut'ta sevilen bir kişinin bırakın ölmesi, öldüğü düşüncesi bile o kişinin akrabaları ve sevenleri tarafından büyük bir üzüntüyle karşılanır. Nitekim Bamsı Beyrek'in öldüğünü düşünen sevenleri onun ölümüne çok üzülürler.

“Beyregün babası kaba sark götürüp yere çaldı, tarttı yakasın yırttı. ‘Oğul! Oğul!’ deyüben böğürdi, zarlık kıldı. Ağ bürçekli anası büldür büldür ağladı, gözünün yaşını dökdü. Acı tırnak ağ yüzine aldı çaldı, al yanağın tarttı [yırttı], kargu gibi kara saçını yoldı. Ağlayubanı sıklayubanı evine geldi. Kızı gelini kas kas gülmez oldu, kızıl kına ağ eline yakmaz oldu. Yedi kız kardaşı ağ çıkardılar kara tonlar giydiler. ‘Vay begüm kartaş! Murādına, maksūdına ermeyen yalınız kardeş! ’ deyüp ağlaştılar, böğrüşdiler. Beyregün yavuklısına haber oldu. Bānu Çiçek karalar giydi, ağ kaftanını çıkardı. Güz alması gibi al yanağı[n] tarttı yırttı.” (Drs/47b/4- 48a/3).

Ölüm üzüntüsünü bu kadar derinden yaşayan Oğuz Türkleri, ölümün soğuk ve ürkütücü özelliğinden sıyrılmak ve ölümden bir nebze uzaklaşmak adına ölümle ilgili kelimeleri kulağa hoş gelen örtmece sözle(ri) ifade etmeyi tercih ederler.

Nitekim ozan kılığında kendi boyuna giden Bamsı Beyrek'in kız kardeşlerinden birine kendi ölümü hakkında örtmece bir sözle “senün ağan **yok olubdur**” (Drs/53a/10) demesi üzerine kız kardeşi de ozana Beyrek'in ölümü için yine örtmece bir söz olan “gitmek” kelimesiyle karşılık verir.

*“Karşu yatan [kara] tağı sorar olsan ağam Beyregün yaylasıydı.
Ağam Beyrek **gideli** yaylarım yok.
Sovuk sovuk suları sorar olsan ağam Beyregün içidiydi.
Ağam Beyrek **gideli** içerüm yok.
Tavla tavla şehbāz atları sorar olsan ağam Beyregün binidiydi.
Ağam Beyrek **gideli** binerüm yok.
Katar katar develeri sorar olsan ağam Beyregün yüklediydi.
Ağam Beyrek **gideli** yüklerüm yok.
Ağayıldı ağca koyunu sorar olsan ağam Beyregün şöleniydi.
Ağam Beyrek **gideli** şölenüm yok.
Karalu göklü otağı sorar olsan ağam Beyregündür.
Ağam Beyrek **gideli** göçerüm yok.”* (Drs/53b/7- 54a/3).

Dede Korkut Kitabı'nda Oğuzlar dünya hayatını sevmelerine, hayatta kalma adına ellerinden gelen bütün mücadeleyi göstermelerine rağmen İslam'ın da tesiriyle her canlı için kaçınılmaz bir son olan ölümü mukadderat olarak görürler. (Hikâyenin başında Deli Dumrul böyle düşünmemektedir.) Nefesler sayılıdır, kimin ne zaman, nerede öleceği yaratıcı tarafından bilinmektedir. “De ki: Allah'ın bizim için yazdığından (kaderimizden)

başkası bize asla erişmez.” (Tövbe/ 51), “Aranızda ölümü takdir eden biziz ve bizim önümüze geçilmez.” (Vakıa /60), “Her nefis ölümü tadacaktır.” (Enbiya/35) ayetlerinin tesirini “Allah te’âlâdan buyruk oldu, al kanatlu ‘Azrâyil ol yiğidün **canın aldı**. (Drs/80a/4-5) örneğinde görmek mümkündür. Oğuzlar, ölmeyi kader ve kaza inancına bağlar ve hayatın sonlanmasını yaşam süresinin bitmesi anlamında örtmece bir söz olan vade ermek tabiriyle ifade ederler.

“Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez. **Ecel va’de ermeyince** kimesne ölmez. Ölen adem dirilmez, **çihan cân gerü gelmez**.” (Drs/3a/12-13).

“Sen sağ ol Hānum, Beyrek **Hakka vāsıl oldu**.” (Drs/152a/7) cümlesinden anlaşıldığı üzere Dede Korkut’ta sevilen bir insanın ölümünden kaynaklanan üzüntüyü hafifletmenin yollarından biri ölen kişinin yaratıcısına ulaştığı düşüncesidir. Ayrıca Oğuzlar, mücadelede ve savaşta ölen kimselerine de aynı mülahazayla “şehit” derler.

“Eylik Koca oğlu Sarı Kulmaş Kazan Begün evi üzerine **şehid oldu**.” (Drs/21a/12).

Dede Korkut’ta ölüm üzüntüsünü hafifletmenin yollarından biri de ölümden Azrail’in sorumlu tutulmasıdır. Eserde “men dahı bir yumuş oğlanıyam” (Drs/82a/13) diyen Azrail ise kendi görevini yaptığını söylemektedir. Can bir emanettir, yeri ve zamanı geldiğinde verilen bu emanet geri alınır. Burada ölüm örtmece bir tabir olan can almak ve can vermekle ifade edilir.

“Gök yüzünden al kanatlu ‘Azrâyil uçup geldi,
Ağca menüm göğsümi basup kondı,
Tatlu menüm **cānumı alur** oldu.
Babama ver dedüm, **cān vermedi**,
Anama vardum **cān vermedi**.
‘Dünye şirîn, cân tatlu dediler.” (Drs/85a/6-10).

Dede Korkut Kitabı’nda ölümle ilgili örtmece sözlerin sık kullanıldığı yerlerden biri de Tepegöz’ün Oğuz Türkleriyle mücadeleye giriştiği yerdir. Burada ölüm helak eyle-, zebun ol-, şehid ol- helak ol- kan kurdur- ve ödi yarıl- gibi örtmece sözlerle ifade edilir.

“Depegöz görüp kakıdı. Bir ağacı yerinden kopardı. Atup elli altmış âdem **helāk eyledi**. Alplar başı Kazana zarb urdı, dünyâ başına tar oldu. Kazanın kardaşı Kara Göne Depegöz elinde **zebün oldu**. Dozan oğlu Alp Rüstem **şehid oldu**. Uşun Koca oğlu [Segrek] gibi pehlevân elinde **şehid oldu**. Aruk cāndan iki karndaşı Depegöz elinde **helāk oldu**. Demür tonlu Mamak elinde **helāk oldu**. Bıyığı Kanlı Bügdüz Emen elinde **zebün oldu**. Ağ sakallu Aruz Kocaya **kan kurdurdu**, oğlu Kıyan Selcükün **ödi yarıldı**. Oğuz Depegöze kâr kılmadı, ürkdı kaçdı.” (Drs/111a/6-13).

“Derelerde depelerde kâfire **kırgan girdi**, leşine kuzgun üşdi. On iki bin kâfir **kılıcdan geçdi**. Beş yüz Oğuz yiğitleri **şehid oldu**.” (Drs/34a/1-2), “On beş bin kâfir, kimi **kırıldı**, kimi tutıldı.” (Drs/78b/3), “Mere herze merze soyleme. **Kanuna Susanma!**” (Drs/150a/8) cümlelerinde görüldüğü üzere Oğuzlar kâfirlerin ölümünü kötü adlandırma olarak söyleyebileceğimiz **kırgan gir-**, **kılıçtan geç-**, **kırıl** ve **kanuna susa-** gibi örtmece sözlerle ifade ederler.

Oğuzlar, için ölüm bir ayrılıktır.

“Kıyâmetün bir günü ol gün oldu. Beg nökerinden, nöker beginden **ayrıldı**.” (Drs/33b/12).

Dede Korkut Kitabı'nda "**Aradan Beyregi götürelüm.**" (Drs/149b/10), "Oğlıyla ikisini bir yerden öldürün, **ocağını söyündürün!**" deyü söyleşdiler." (Drs/73b/5) cümlelerinde görüldüğü üzere ölümle ilgili *aradan götür-*, *ocağı sön-* gibi örtmece deyimler de kullanılır.

Ölüme güzel bakan ve onu olumlama ya da güzel adlandırma yöntemiyle anlatan kişi Dede Korkut'tur. Dede Korkut, ölümü *ecel al-*, *yer gizle-*, *fani dünya*, *gidimli dünya* gibi örtmece sözlerle ifade eder.

"*Kam dedüğüm yeg erenler,
Dünyâ menüm deyenler
Ecel aldı yer gizledi.
Fâni dünyâ kîmje kaldı?
Gelimli gedimli dünyâ,
Ahir son ucı ölümlü dünyâ!*" (Drs/34b/11-13).

2. Dinle İlgili Örtmeceler

Din, *Türkçe Sözlük'te* "Tanrı'ya doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet; bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen" (TDK, 2011: 668) olarak tanımlanır. İnsanoğlu yaratıldığı ilk günden beri tabiatüstü varlıklara inanmış ve hâkim güç olarak gördüğü bu tabiatüstü varlıklara bağlılıklarını farklı yollarla ifade etmiştir. Ceza, mükâfat, sevap, günah gibi dini yaptırımlar nedeniyle insanoğlu hem korku hem de saygı nedeniyle dinle ilgili kavramları kullanırken dikkatli olmuş, özen göstermiş ve genelde bu kavramları tabu ya da örtmece sözlerle ifade etmişlerdir.

Dinle ilgili örtmecelerin başında yaratıcın doğrudan ismiyle değil de onu anlatan farklı isimlerle ve sıfatlarla anılması gelir. Dede Korkut Kitabı'nda yaratıcı için "Allâh" ve "Tanrı (Tangrı)" kelimeleri kullanılır. "Hak (Hakk)", "Çalab", "Ma'bud" ve "Rab" kelimeleri ise eserde örtmece söz olarak kullanılır. Eserde Allâh elli beş, Tanrı (Tangrı) yetmiş üç, Hak (Hakk) on beş, Çalab ve Ma'bud birer kez geçer. Eserde bu kavramlar eş anlamlıdır.

"Cümle âlemleri yaradan **Allâh Tangrı** görklî" (Drs/5b/3).

"Pes Kazılık Koca oğlu Yegenek, taze yigütcük, yaradan **Allâha** sığındı, bî-zevâl **Ma'bûdı** öğdi." (Drs/106b/12.)

"**Hak te'âlâ**, anun gönline ilhâm ederidi." (Drs/3a/4).

"Birliğüne sığındum, **Çalabum** Kâdir Tangrı, Meded senden!" (Drs/107a/9).

"Bedevî atlu bir oğula yâ **Rab**, noldı?" (Drs/70b/11).

Nitelemeler	Allâh	Tanrı (Tangrı)	Çalab	ma'bud
'Aziz	1	2	-	-
Cebbâr	-	2	-	-
Cömertler cömerdi gani	-	1	-	-
Dâyim cebbar turan	-	1	-	-
Görklü	-	3	-	-
Kadir	4	8	-	-
Kadir ulu	-	1	-	-
Keremi çok kadir	-	1	-	-
Yaradan kadir	-	1	-	-
Kahhar	-	1	-	-
Settar	-	1	-	-

Yaradan	1	1	-	-
Yüce	-	2	-	-
Alemleri yokdan var eden	1	-	-	-
Can veren can alan	1	-	-	-
Bi-zeval	-	-	-	1

Tablo 1: Dede Korkut Kitabı'nda Yaratıcıyı Niteleyen Kelimeler

Dede Korkut'un tasvir dünyasında yaratıcı, Tablo: 1'de görüldüğü üzere genelde bir niteleyici kelimeyle zikredilir. Bu niteleyici kelimeler tek başlarına kullanıldığı zaman örtmece kelime olarak kabul edilir ama eserde bu kelimeler genelde Allah ve Tanrı kelimeleriyle zikredilir. “Aziz Allah, hocam mana meded!” örneğinde görüldüğü üzere Aziz Allah için hoca kelimesi de kullanılmaktadır (Drs/127b/9).

Dede Korkut Kitabı'nda Oğuzların Kur'an yerine Mushaf demeleri örtmece kelimeye örnek teşkil etmektedir.

“Begler eydür: Ne diyelüm. Çün sen Kazana düşmen oldun, biz de düşmenüz, dediler, Aruz araya **Mushaf** getürdi. Hep begler el urup and içdiler: Senün dostuna dost, düşmenüne düşmenüz, dediler.” (Drs/149b/3-6).

Dede Korkut'ta Oğuzlar, sevgi ve saygının bir gereği olarak Hz. Muhammed'e *resul*, *peygamber*, *Tanrı dostu*, *din serveri* gibi örtmece sözlerle hitap ederler.

“Tanrı'nın buyuruğıyla **peygamberün** kavlıyla Aydan arı, günden görkli kız kardaşun Bānu Çiçeği Bamsı Beyrege dilemeğe gelmişem.” (Drs/43b/11-12).

“**Resül aleyhi's-selām** zemānına yakın Bayat boyından Korkut Ata derler bir er kopdı.” (Drs/3a/2).

“**Tanrı dosti, din serveri** Muhammed görkli.” (Drs/4b/13).

Dede Korkut Kitabı'nda din kaynaklı kullanılan örtmece sözlerden biri de kâfir kelimesidir. Kötü adlandırmayı örtmece kabul eden Kerim Demirci, kâfir kelimesini bu kategoride değerlendirir ve bu kelimenin neden örtmece bir söz sayılması gerektiğini şu gerekçelerle anlatır:

“İngilizcede *swearing* kelimesiyle ifade edilen küfrün Arapçada ‘örtme ve gizleme’ anlamına gelmesi ilgi çekicidir. Örtme anlamındaki söz ‘küfretmek’ fiili şeklinde ‘kötü söz söyleme’ anlamına gelmiştir. Bilindiği gibi dinler arasında kendi inancını paylaşmayan taraf kafir (infidel) olarak adlandırılır. Tarih boyunca kendi dininden olmayan kişilerle fiziksel veya sözlü savaşlar olagelmiştir. Bu nedenle könlü dininden olmayan olmayan kâfirlere dolaylı olarak küfretme yollarından biri de örtmeceli kullanımlardır (Demirci, 2008: 29).

Dede Korkut'ta Oğuzlar, Müslüman olmayan her kişiyi ırk ve din gözetmeksizin kâfir olarak görür ve bu kelimeyi örtmeceli ve tahkir amaçlı kullanırlar. Eserde genellikle, kâfir “azgun dınlü ve sāsı dınlü” sıfatlarıyla anılır ve kâfirlerin bulunduğu coğrafyalar “kanlu kâfir illeri” olarak nitelendirilir.

“Kara deniz gibi yaykanıp gelen **kâfirün** leşkeridür.
Gün gibi şılayıp gelen **kâfirün** başında ışığıdır.
İlduz gibi parlayıp gelen **kâfirün** cıdasıdır.
Azgun dınlü yağı **kâfirdür**, oğul, dedi.” (Drs/66a/5-8).

3. Cinsellikle İlgili Kavramlar

Dede Korkut Kitabı'nda cinsellikle ilgili örtmece sözler bir yönüyle diğer örtmece sözlerden ayrılmaktadır. O da bu sözlerin okunması ve anlamlandırılmasının araştırmacılar tarafından farklı olmasıdır. Bu nedenle cinsellikle ilgili örtmece sözlerin ayrı alt başlıklar altında ele alınması konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Anasıyla sohbet eylemek: Örtmece bir ibare olan bu söz, Gökyay'a göre "anasına kötü gözle bakmak, anasını yabancı bir kadın yerine koyup o gözle bakmak, anasına karşı yabancı bir kadınmış gibi davranmak (?) (Gökyay, 1973: 164) anlamına gelir. Sadettin Özçelik de Vatikan nüshasında "Anasına kasd eyledi, el uzattı" (Vat/63a/8-9) şeklinde yer alan bu ibarenin "cinsel ilişkide bulunmak" anlamına geldiğini söylemektedir (Özçelik: 2005: 85). Nitekim Boğaç Han'ın öldürülmesini isteyen kırk namert yiğit, o dönemin törelerine aykırı olan birtakım iftiralarla Dirse Han'a "Dirse Hân, senün oğlun yerinden örü turdı, göğsi güzel kaba tağa ava çıkdı. Sen var iken av avladı, kuş kuşladı, anasının yanına alup geldi, al şerâbın itisinden aldı içdi. **Anasıyla sohbet eyledi.** Atasına kasd eyledi. Senün oğlun kür kopdı, erçel kopdı, (...) Böyle oğul nene gerek? Öldürsene!" (Drs/12a/2-10) diyerek ondan oğlunu öldürmesini isterler. İbarenin bağlamındaki anlamıyla cinsel ilişkiye girmek anlamı örtüşmektedir. Ayrıca sohbet eyle-/ kıl- birleşik fiilinin Nehcül'- Feradis ve Kısasül'- Enbiyada cinsel ilişkide bulunmak anlamıyla da kullanılması (Özçelik, 2005: 85) bu söz grubunun örtmece bir ibare olduğunu doğrulamaktadır.

Ata belinden inmek / ana rahmine düşmek: Ata bilinden inmek ibaresiyle spermin erkek üreme organından çıkması, ana rahmine düşmek ibaresiyle ise kadın üreme organında bulunan (rahim) yumurtalığın sperm tarafından döllenmesi kastedilmektedir. Burada "Ata adını yöritlemeyen hoyrad oğul, **ata belinden inince** inmeşe yeğ. Ana **rahmine düş**üp toğınca] toğmasa yeğ" (Drs/4a/9-10) cümlesinde görüldüğü üzere kadın ve erkeğin tenasül için bir araya gelmesi örtmece sözlerle ifade edilmiştir.

Murat vermek, murat almak: Dede Korkut Kitabı'nda üç yerde (Drs/62b/12, 132a/12, 132b/13) geçen bu deyim Ergin'e göre "sevişmek, vuslata ermek" (Ergin, 2009: 217), Gökyay'a göre "sarmaş dolaş olmak, sevişmek" (Gökyay, 1973: 260) anlamına gelir. Murat vermek, murat almak, sohbet eyle-/kıl- birleşik fiilindeki gibi her birleşme için kullanılan bir tabir değildir. "Kırk gün Kırk gece toy düğün eylediler. Beyrek yiğitleriyle **murâd verdi, murâd aldı**" (Drs/62b/12), "Oğlanı gerdeğe koydılar. Kızıla ikisi bir dōşeğe çıkıldılar. Oğlan kılıcın çıkardı, kızıla gendü arasına bıraktı. Kız eydür: Kılıcun gider, yiğit! **Murad ver murad al**, sarılalum, dedi." (132a/9-12) cümlelerinde görüldüğü üzere bu tabir, yeni evlenmiş çiftlerin zıfak diye bilinen gerdek gecesinde vuslatla gerçekleşen ilk sevişmesi için kullanılan bir tabirdir.

Cima eylemek: Cinsellikle ilgili olan bu örtmece söz, "insanlarda çiftleşme, cinsel ilişkide bulunma" (Ergin, 2009: 67; Gökyay, 1973: 185; TDK, 2011: 467) anlamına gelir. Cima eylemek Dede Korkut'ta bir kez geçer. *Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boyun* hikâyesinde Uzun Pınar diye nitelendirilen meşhur bir pınara perilerin konduğunu gören Sarı Çoban, kepenegini perilerin üzerine atar, peri kızlarının birini yakalar ve tama edip peri kızıyla **cima eyler** (Drs/109b/5) ve bu birleşmeden Tepegöz doğar.

Üzerine düşmek: Gökyay, üzerine düşmek tabirinin "Çullanmak, üşüşmek, koyulmak" (Gökyay: 1973: 299) anlamına geldiğini söyler. Muharrem Ergin üzerine düşmek tabirini söz dizimine almamıştır. Ergin, *üzerine* ve *düş-* kelimelerini ayrı kelimeler olarak değerlendirir ve *düş-* kelimesinin anlamını "düşmek, inmek ve girmek" (Ergin, 2009: 100)

olarak verir. Oysa Kan Turalı evleneceği kızın özelliklerini babasına söylerken “bir cici bici Türkman kızını alasin, negāhandan tayınam, **üzerine düşem**, karnı yırtıla?” (Drs/87b/8) der. Bu cümlede *karnı yırtılmak* doğum yapmak anlamında kullanılmıştır. Bir bayanın doğum yapabilmesi için önce hamile kalması gerekir. Dolayısıyla bu cümledeki *üzerine düşmek* ibaresinin cinsel ilişkide bulunmak, sevişmek anlamına geldiği aşikârdır ve bu yönüyle bu ibare, bir oğlun babasına tenasül amaçlı cinsel ilişkide bulunmayı kastedecek şekilde rahatça söylenebilecek bir örtmece söz olarak dikkat çekmektedir.

Namusunu sı-/sın-/sındır- ve döşeğine gir-: Muharrem Ergin, namusunu sı-/sın-/sundur- tabirini söz diziminde ayrı kelimeler olarak değerlendirmiş ve sı- fiilinin anlamını “kırmak, bozmak, lekelemek (nâmus)” (Ergin, 2009: 266) olarak vermiştir. Gökyay ise söz diziminde bu tabiri “adını küçültmek, adını lekelemek, itibarını düşürmek” olarak anlamlandırır. Dede Korkut’ta bu tabir, *Salur Kazan’un Evi Yağmalandı* Boy hikâyesinde sık geçmektedir. Şekli Melik, Boyu Uzun Borla Hatun’u ve Uruz’u tutsak alır ve Salur Kazan’a zulmetmek, cevretmek (hayf) ve namusunu sındırmak için Boyu Uzun Borla Hatun’a sağrak sürdürmek ve onu döşeğine almak ister. (Drs/28a-28b) Burada cinsel ilişkide bulunmak için döşeğine girmek tabirinin kullanılması ve namusun kirlenmesi/bozulması anlamında sı-/sın- fiilinin tercih edilmesi örtmece söze örnek teşkil etmektedir.

Yüklü: Hamile, gebe kadın için kullanılan örtmece bir sözdür. Dede Korkut’ta gebe kelimesi geçmez, hamile kelimesi bir kez, yüklü kelimesi ise sekiz kez geçer.

“Kaytabanun mâyesini **yüklü** kodum,
Ner midür mâye midür, anı bilsem.
Kazagucum kısrağın **yüklü** kodum,
Aygır mıdur, kısrağ mıdur, anı bilsem.
Ağayılum koyununı **yüklü** kodum,
Koç mıdur koyun mıdur anı bilsem
Ala gözlü görklü helâlüm **yüklü** kodum
Erkek midür kız mıdur, anı bilsem.” (Drs/107b/8-11).

Hâlâ Anadolu’nun farklı coğrafyalarında gebe ve hamile kelimesinin kullanılması ayıp sayılır ve bu kelimelerin yerine yüklü ve iki canlı tabiri kullanılır.

Göğüs/ emcek (emcük): Dede Korkut Kitabı’nda meme kelimesi geçmez. Bu kelimenin yerine örtmece kelimeler olarak göğüs ve emcek kelimeleri geçer. Eserde göğüs kelimesi genellikle “Azrâyil uçup geldi, ağça menüm göğsümü basup kondı” (Drs/70b/5) örneğinde olduğu gibi “vücudun boyunla karın arasında bulunan ve kalp, akciğer vb. organları içine alan bölümü, sine; bu vücudun ön tarafı” (TDK, 2011: 956) anlamında kullanılır. “Kurmuşca göğsümde südüm oynar.” (Drs/70b/5) örneğindeki gibi söz konusu kadının meme organı olduğunda Oğuz Türklerinin göğüs kelimesini tercih etmeleri onlarda örtmeceli anlatıma bağlı olarak da dil ve estetik anlayışlarının gelişmiş olduğunu gösterir. “Oğlanun anası emcüğün bir sıkdı, südi gelmedi. İki sıkdı, südi gelmedi, üçüncide gendüye zarb eyledi, kanı toldı.” (Drs/16b/1), “Gayrete geldi, kavradı kızun bağdamasını aldı, emceğinden tutdı. (Drs/42b/12) cümlelerinde görüldüğü üzere emcek (emcük) kelimesi de örtmece anlatımla meme kelimesinin yerine kullanılmaktadır.

Şakk: “Şakkına imrendüğüm senün kızun gelinün. (Drs/141b/13)” cümlesindeki şakk kelimesini Ergin ve Gökyay *şakak* diye okumuşlardır. Özçelik ve Tezcan ise bu kelimeyi cümledeki şekliyle, yani *şakk* diye okumuşlardır. Özçelik, bu kelimenin anlamıyla ilgili eserinde herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Tezcan ise bu kelimenin kadının

dişilik organı anlamına geldiğini ve metni yazıya geçiren kişinin ya da çekimlemeleri yapanlardan birinin kaba saydığı bu sözcüğü yazmayarak ve edeb-i kelim gözeterek örtmece ile bunun yerine aynı anlamı vermek üzere Arapça şakk sözcüğünü kullanmış olabileceğini söyler. (Tezcan, 2001: 363) Metin bağlamında ilgili cümlenin anlamına bakıldığında Tezcan'ın değerlendirmesinin doğru olduğu görülmektedir. Salur Kazan, kendisini tutsak eden kâfirlere karşı alaycı, küçümseyici ve örtmece sözlerle küfredici bir üslupla konuşmaktadır.

Taraklık /tarılgık/ tar kılık: Dede Korkut kitabında okunması ve anlamlandırılması sorunlu ibarelerden biri de tarılgık/tarılgık/tar kılık ibaresidir. Araştırmacılar tarafından tartışma konusu olan bu ibare için adına bildiriler sunulmuş ve makaleler yazılmıştır. Araştırmacıların bu ibarenin okunması ve anlamlandırılmasıyla ilgili değerlendirmelerinden yola çıkarak bu ibare hakkında bir hükme varmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Muharrem Ergin, ibareyi *taraklık* şeklinde okumuş ve “tarak kemiklerinin bulunduğu organ; el ayak, bel tarakları; bel” olarak da anlamlandırmış ve ibarenin dâhil olduğu deyim anlamını “beli gelmek, inzal vuku bulmak, gevşemek, boşalmak” olarak vermiştir (Ergin, 2009: 285).

Orhan Şaik Gökyay da ibareyi *taraklık* şeklinde okumuş ve “el ve ayak kemikleri, el ayak parmaklarını teşkil eden kemikler” olarak anlamlandırmış ve ibarenin dâhil olduğu deyim anlamını Ergin gibi “beli gelmek, inzal vuku bulmak” olarak vermiştir (Gökyay, 1973: 299).

Semih Tezcan ibareyi *tar (ağzından) kılığı* olarak okumuş ve kılık kelimesinin Türkmencede ağız suyu, tükürük anlamına gelen “gılık” kelimesiyle ilgisi olduğunu düşünerek ibarenin anlamını emin olmayarak “dar ağzından ağzının suyu” olarak vermiştir (Tezcan, 2001: 246-247).

Dursun Yıldırım ve Osman Fikri Sertkaya ibareyi *tarıklık* şeklinde okumuş ve ibarenin etimolojik olarak “Tarı-“(ekin ekmek)”, tarılgık/tarılgık “ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; zahire; dari”, tarılgık. “çitçi, ekinci”, tarılgık yer. “ekin bulunan anbar” tarılgık. “anbar”, tarılgık “tohum ekilecek yer, tarla, ekerge” kelimeleriyle ilgisinin olduğunu ve halk arasında benzetmeli olarak yaygın kullanılan “ekin ekilen yer” anlamıyla da tarıklık ibaresinin kadının cinsel organı (rahim) anlamında kullanıldığını söylemişlerdir (Yıldırım, 2005: 87- Sertkaya, 2006: 1857-1858).

Sadettin Özçelik ibareyi önce eserinde *taraklık* olarak okumuş ve ibarenin dâhil olduğu deyim “Dizlerinin bağı çözülmek, kendinden geçmek” şeklinde anlamlandırmıştır (Özçelik, 2005: 214). Özçelik, 2013'te yazdığı bir makalesinde ibarenin hem okunuşunda hem de anlamlandırılmasında değişikliğe gitmiştir. Tarıklığı boşaldı deyimini *tar kılığı yoşuldu* şeklinde okuyan Özçelik, kılık kelimesinin örtmece yoluyla kadın cinsel organı anlamına geldiğini söylemiş ve deyim “Dar (cinsel) organının suyu aktı” şeklinde anlamlandırmıştır (Özçelik, 2013: 50-51).

Tarılgık/tarılgık/tar kılık ibaresinin okunması ve anlamlandırılmasıyla ilgili Yıldırım ve Sertkaya'nın değerlendirmelerini ileride bahsedeceğim bir konudan dolayı makul buluyorum. Sonuç olarak araştırmacıların değerlendirmelerinden Tezcan'ın hariç diğerlerinde bu ibare örtmece bir söz olarak kullanılmıştır.

Önün koyup tersin okumak: “Önin koyup tersin okur kızı gelini” (Drs/141b/3-4) cümlesindeki önün koyup tersin okumak deyimiyile ilgili Ergin söz diziminde herhangi bir değerlendirmeye yer vermemiştir.

Gökyay, söz diziminde bu deyme yer vermiş ama deyim anlamıyla ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Daha sonraları Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler* adlı eserinde bu deymi kastederek “Bana kalırsa Kazan burada onlara bir ‘cinsi sapıklık’ damgası vurmaktadır.” şeklinde bir değerlendirmede bulunur (Gökyay, 2007: 203).

Tezcan, deyimle ilgili “Önceki metin yayınlarında nasıl anlaşıldığı belli olmayan bu cümlede kadınlı sapık cinsel ilişkiden söz edildiği bellidir.” şeklinde bir değerlendirmede bulunur (Tezcan, 2001: 359).

Burada, yukarıda geçen ekenek anlamına gelen ve örtmece bir söz olarak kullanılan tarıklık ibaresi gibi, Kur’an’da geçen “Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.” (Bakara/ 222) ayetine bir gönderme olabilir. Salur Kazan, Müslüman olmayan kâfir kızlarını ve gelinlerini bu ayete muhalif olarak yine örtmece bir deyimle sapık ilişkide bulunmakla itham etmekte ve küçümsemektedir.

Döndermek: “Arkıc kırdı dönderdüğüm, mere kâfir senün baban”. (Drs/141b/12) cümlesinde geçen döndürmek kelimesini Ergin ve Gökyay söz diziminde gerçek anlamıyla vermiştir. Tezcan ise, “Burada dönder- eyleminin hangi anlamda kullanılmış olduğunu belirlemek için bu dizeyi bundan sonraki dizeye birlikte yorumlamak gerekiyor. Bence burada erkekler arasında sapık ilişkiden kapalıca ve hakaret amacıyla söz edilmektedir.” (Tezcan 2001: 360) şeklinde değerlendirmede bulunur. Metnin bağlamında kelimenin anlamına bakıldığında Tezcan’ın doğru değerlendirme yaptığı görülmektedir. Bağlamda Salur Kazan, kâfirlere şakk, önün koyup tersin okumak gibi örtmece sözlerle hakaret etmektedir. Bu bağlamda kelimenin gerçek anlamda kullanılması fikri doğru değildir.

Karavat. “And içmişem kısır kısrağa bindüğüm yok, binübene karavata varduğum yok.” cümlesinde geçen karavat kelimesini Ergin ve Gökyay *kazavat* diye okumuştur. Söz diziminde Ergin bu kelimenin anlamını “gaza, cihat, kutsal savaş” (Ergin, 2009: 179 olarak vermiş), Gökyay ise kelimeyi söz dizimine almasına rağmen kelimenin anlamıyla ilgili her hangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Tezcan ve Özçelik ise, bu kelimeyi *karavat* olarak okumuşlardır. Tezcan, karavat kelimesinin “umumhane genelev” anlamına geldiğini, Oğuz zamanı için genelev gibi bir kavramın ve bunu anlatan bir sözcüğün söz konusu olmadığı için bu kelimenin anakronizm yoluyla Farsçadan alındığını söylemektedir. (Tezcan, 2011: 195) Bamsı Beyrek’in Banı Çiçek’e genelev anlamına gelen karavat kelimesini anakronizm yoluyla da olsa söylemesindeki maksat, ‘ben seni başka bir kadınlı aldatmadım (cinsel ilişkiye girmedim)’ düşüncesidir. Karavat kelimesi hem bu düşünceden hem de umumhane, genelev anlamından dolayı örtmece bir sözdür.

Sonuç

Dede korkut Kitabı’nda kullanılan örtmecelerin hemen hepsinin ölüm, din ve cinsellikle ilgili olduğu görülür. Dede Korkut Kitabında ölümle ilgili örtmece sözler olarak *yok olmak, gitmek, can almak, can vermek, Hakka vasil olmak, canı çıkmak, şehit olmak, zebun olmak, helak olmak, ödü yarılmak, kan kusturmak, kırgın girmek, kılıçtan geçmek, kanına susamak, aradan götürmek, ayrılmak, ocağını söndürmek, ecel almak, yer gizlemek, fani dünya ve gidimli dünya* tabirleri geçer. Eserde Oğuz Türkleri, İslam’ın gereği olarak ölümü mukadderat olarak görmelerine rağmen yaşamayı severler, hayatta kalma adına ellerinden gelen mücadeleyi gösterirler ve bunun gereği olarak da mutlak son olan ölüm

kelimesinin ürkütücü özelliğinden bir nebze uzaklaşmak adına bu kelimenin yerine bilinçli ve tercihli olarak örtmece sözleri kullanırlar.

Dinle ilgili örtmece sözler olarak *Hak, Çalap, Mabut, Rab, hoca, resul, peygamber, din serveri, Tanrı dostu, Mushaf ve kâfir* tabirleri geçer. Dede Korkut Kitabı'nda dinle ilgili örtmece kelimelerin sayısı azdır. Bu kelimelerin sayısının az olmasında Allah'ın/Tanrının isim ve sıfatlarının bu kelimelerle anılmasının etkisi büyüktür. Güzel adlandırma gibi kötü adlandırma da örtmecenin bir çeşididir. Kötü adlandırma olarak Dede Korkut'ta kâfir kelimesi sık geçmektedir.

Cinsellikle ilgi örtmece sözler olarak ise eserde *sohbet eylemek, ata belinden inmek, ana rahmine düşmek, murat vermek, murat almak, cima eylemek, üzerine düşmek, namusunu sımak/sındırmak, döseğine girmek, yüklü, göğüs, emcek (emcük), şakk, tarıklı, önün koyup tersin okumak, döndürmek ve karavat* tabirleri geçer. Eserde cinsellikle ilgili kelimelerin neredeyse tamamının örtmece sözlerle ifade edilmesi Oğuz Türklerinin bu konuda ne kadar hassas olduğunu/davrandığını göstermektedir. Dede Korkut hikâyelerini yediden yetmişe herkesin okuyacağı ve dinleyeceği mülahazasıyla eserde cinsellikle ilgili kelimelerde edebikelamla örtmece sözlerin kullanılması takdire şayan bir durumdur.

Bir dil için zenginlik göstergesi olan örtmece sözlerin Dede Korkut Kitabı'nda çok geçmesi bu eseri ayrıca önemli kılmaktadır. Dede Korkut Kitabı gibi Türk dili ve edebiyatının önemli eserleri hakkında benzeri çalışmaların dil bilimi, edebiyat, sosyoloji, psikoloji gibi bilimlerle disiplinler arası yapılması bu eserleri daha anlaşılır kılacaktır.

Kaynakça

- Ahanov, K. (2013), *Dil biliminin esasları*. (2. Baskı). Akt. Murat Ceritoğlu, Ankara: TDK.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil*, 3.Cilt, Ankara: TDK.
- Demirci, K. Örtmece (euphemism) kavramı üzerine. *Milli Folklor*, 2008, yıl 20, Sayı 77, s. 21-34..
- Ergin, M. (1998). *Dede Korkut Kitabı*, 18. bs., İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı 2 indeks-Gramer*, 4. bs. Ankara: TDK Yayınları.
- Gökay, O.Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökay, O.Ş. (2007). *Destursuz Bağa Girenler*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Güngör, A. Tabu-Örtmece (Euphemism) sözler üzerine. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29, Erzurum 2006 s. 69-93.
- Karabulut, F., & Osponova, G. (2013). Örtmece sözlerin mantığı: Kazak Türkçesi İle Türkiye Türkçesinde karşılaştırmalı model analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 2/2, s.122-146.
- Kur'an-ı Kerim Meali (2016). <http://kuran.diyaret.gov.tr/> sitesinden elde edilmiştir.
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Özçelik, S. (2013). Dede Korkut Eydür: “Oğul, Ol Nesne, Tarıklık Tar Kılık’dur; Ol Fi’l Boşalmak Değül Yoşulmak’dur” Sadettin Özçelik, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi S. 2/3 2013 s. 47-52.
- Sertkaya, O. F. (2006). Dede Korkut’ta Geçen Tarıklığı Boşalmak Üzerine. 1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 9-15 Nisan 2006, Çeşme/İzmir.
- Tezcan, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri üzerine notlar*. İstanbul: YKY.
- Türkçe Sözlük*, (2011). Haz. Haluk Akalın ve dğ., Ankara: TDK.
- Üstüner, A. Örtmece sözlerle ilgili terimler. *Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall 2009, s. 166-175
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yıldırım, D. (2005). Kitâb-ı Dedem Qorqud Nüshasında Bir Problem Sözcüğün Çözümlemesi. *Türkbilig*, 2005/10, s. 79-94.